

BAKIMIN KADINLAŞMASI VE EVDE BAKIM YARDIMI UYGULAMASI: GAZİANTEP’TE BAKIM VEREN KADINLARIN DENEYİMLERİ

Hasan Sever,¹ Şenay Leyla Kuzu,²

Öz

Evde bakım işleri veya daha genel bir tartışma bağlamında bakım, kadınların sorumlu tutulduğu bir alan olup bakımın toplumsal cinsiyet literatüründe uzun bir tartışma geçmişi bulunmaktadır. Farklı ülke deneyimlerinde, bakım emeğinin ilk adımda kurumsal bakım hizmetlerinden aileye geçtiği ve ikinci adımda ise göçmen veya yerelden kadınların ucuz emeğine bel bağlayarak yine aile içinde çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı; engelli ve yaşlı bireylerin evde bakımı için geliştirilen evde bakım yardımı uygulamasından yararlanarak ücret karşılığında bakım veren kadınların deneyimlerini, sorunlarını ve taleplerini incelemektir. Nitel araştırmaya dayanan bu saha çalışması, Gaziantep merkez ilçelerinden Şehitkamil’de bakım yardımı alan on beş kadınla yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, evde bakım yardımı, bakım veren kadınlara ekonomik bir destek sunsa da bu ekonomik desteğin sadece kadının refahı için harcanmadığı ortaya çıkmaktadır. Yardımın, hanenin kira ve gıda gibi ihtiyaçlarına, bazı hijyen ürünlerine veya bakımı kolaylaştıran aletlere harcandığı görülmektedir. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise bu yardımın, bakımdan kadının sorumlu tutulduğu geleneksel düşünceyi beslediği, bakımın profesyonel bir düzeyde yapılmadığı ve en önemlisi bakımı aile fertleri arasında paylaşmaktan ziyade bir bireye yüklemesi nedeniyle bireyi sosyoekonomik alandan yalıtarak psikolojik sorunlara yol açabilmesidir.³

Anahtar Sözcükler: Evde Bakım Yardımı, Bakımın Kadınlaşması, Sosyal Politika, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Gaziantep.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: hasan_sever@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8946-0411

² Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: leyla@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3245-9399

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2023. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Sosyoloji Derneği tarafından yayımlanmıştır.

³ Bu çalışmanın bir bölümü 2019 yılında Ankara’da gerçekleştirilen 16. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

FEMINIZATION OF CARE AND HOME CARE ASSISTANCE PRACTICE: EXPERIENCES OF WOMEN CAREGIVERS İN GAZİANTEP

Abstract

Home care work, or more generally care work, is a field in which women are often held responsible. This has been a long-standing topic of discussion in gender literature. In different countries, it is observed that care labor is attempted to be resolved within the family through institutional care services and, subsequently, by relying on the cheap labor of migrant or local women. This study examines the experiences, problems, and demands of women who provide paid care through the "home care assistance" scheme developed for the home care of disabled and elderly individuals. This qualitative field study is based on in-depth interviews with fifteen women receiving care assistance in Şehitkamil, one of the central districts of Gaziantep. Semi-structured interview questions were used in the interviews. The study reveals that although home care assistance provides economic support to women caregivers, this financial support is not spent solely on the woman's welfare. It is observed that the aid is spent on household needs such as rent and food, some hygiene products, or tools that facilitate care. Another finding of the research is that this assistance reinforces the traditional notion that the woman is responsible for care, that care cannot be provided at a professional level, and most importantly, that it burdens the individual with care rather than sharing it among family members. This can lead to psychological problems by isolating the individual from the socio-economic sphere.

Keywords: Home Care Assistance, Feminization of Care, Social Policy, Gender Inequality, Gaziantep.

GİRİŞ

Ev işleri ve bakım işinin kadınların işi olduğuna dair neredeyse kültürler üstü bir mutabakat bulunmaktadır. Bu mutabakat literatürde “ataerkillik”, “eril tahakküm” veya “ataerkil kapitalizm” şeklinde özetlenebilecek geniş bir teorik arka plan barındırmaktadır. Fakat aynı zamanda Bora'nın (2016, s. 67) ifade ettiği gibi ev ve evle ilgili alanın toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yanı sıra toplumsal, siyasal, sınıfsal ve erkeklikle yakından ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Bu tespit özel alanın izole bir alan olmadığını, ev ve kadınlarla ilişkilendirilen ev işi ve bakım gibi işlerin hem kadınlık hem de erkeklik inşasıyla yakından ilişkili olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır. Ev işleri ve bakım gibi işlerin kadınlarla ilişkisine tarihsel açıdan analiz getiren önemli isimlerden biri Simone de Beauvoir diğeri ise Nancy Chodorow'dur. Beauvoir'a (2019, s. 91) göre ev işlerinin tekrara dayalı yapısı kadınları yaratıcılıktan ve öznellikten uzaklaştırıp ikinci cins olmaya mahkûm eder. Öyle ki kadın böyle bir durumda 'aşkınlığa' ulaşamaz. Chodorow (1979) ise anneliğin toplumda kadınlarla ilişkilendirilmesinin her ne kadar doğum yapma ve emzirme gibi bedensel farklılıklara ve psikososyal durumlara atfedilse de sosyoekonomik kurumların ve ideolojinin iş birliği ile yeniden nasıl üretildiğini ve inşa edildiğini tartışmaktadır.

Bakım işi, ücretsiz olarak ailede yapılan yeniden üretim alanı içinde tartışılır. Bakım meselesi genel olarak psikolojik bakış açısıyla tartışıldığında kadın ve erkeklerin cinsiyet inşası karşımıza çıkmakta ve bu süreçte bireylerin doğası veya psikik ihtiyaçları ön plana çıkmaktadır. Fakat cinsiyet rolleri ile ailenin ayakta kalması arasında yakın bir ilişki vardır. Dahası 'şefkat' sadece bir duygu olmaktan çok toplumlarda belli bir iş türüne işaret etmekte ve bu durum bakımın maddi temelini ortaya çıkarmaktadır (Graham, 2022, s. 25-28). Walby (2016, s. 115), ev içi emek tartışmalarının aile içinde yapılan işleri ekonomik olmaktan çok ideolojik olarak gören tartışmalara tepki niteliğinde geliştiğini iddia etmektedir. Örneğin Delphy (1992, s. 73-75) ev işleri ve çocuk bakımını, kadınların sorumluluğunda ve karşılığı ödenmeyen işler olarak görürken, kadınların üretimlerinin değil kendilerinin mübadele piyasasından dışlandıklarını tespit eder. Yine aynı şekilde Hartmann (2006, s. 38) patriyarkanın maddi bir temeli olduğunu ve bu ilişkileri ayakta tutan unsurlar arasında çocuk bakımı ve ev işleri olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle bakım işini tartışmak hem bakım işlerinin hem de işgücünün radikal bir biçimde yeniden yapılandırılmasını gerektirir (Aslan, 2016, s. 68).

Ev işleri ve bakım, kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımını engellemekte ve bu süreç tarihsel olup istihdam piyasası başta olmak üzere bütün toplumsal kurumlar ile yakından ilişkilidir. Özellikle son dönemlerde neoliberal politikaların sosyal refah devletlerini dönüştürmesi, uluslararası göç hareketleri ve göçmen emeğinin bu alanda kullanımı tartışmanın makro boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye özelinde bakım hizmetlerinin kurumsallaşma aşamasında evde bakım hizmetlerinin ücretlendirilmesinin ilk elde olumlu ve pratik yararları olsa da bakım veren ve bakım alan için bazı olumsuzluklar barındırmaktadır. İşte bu bağlamda evde bakım uygulaması bu süreci tartışmak için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Evde bakım uygulaması sadece özel alanda bakım vermeyi değil aynı zamanda kadınların düzenli ve istikrarlı iş bulmalarını veya buldukları işi devam ettirmeleri ile de ilişkilidir. Daha açık bir ifade ile kadının ev içinde ne yaptığı, ev dışında ne yapabileceğini etkilemektedir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı), evde bakım yardımını 2006 yılında başlatmış olup bakım ihtiyacı olan engelli ve yaşlı bireylerin bakımlarının kendi aile ortamlarında akrabaları tarafından sağlanmasına dayanmaktadır. Bakanlık tarafından belli koşullar çerçevesinde hem bakıma ihtiyaç duyan bireye hem de bakım veren kişiye evde bakım yardımı ödenerek evde bakımın yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu koşullara yakından bakıldığında evde bakım yardımının yapılması için bazı şartların karşılanması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, bütün gelirler dikkate alınarak hesaplanan ve kişi başına ortalama gelirin asgari ücretin 2/3'ünden az olması prensibidir. İkincisi ise, bireyin yaşına bağlı olarak “ağır engelli”, “tam bağımlı” veya “belirgin özel veya

özel koşul gereksinimi var” şeklinde tıbbi bir tanımlamanın yapılması beklenmektedir. Son olarak, bakım verenin akrabalık bağı taşıması veya vasisi olması gerektiğidir (Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği, 2023).

Bakıma ihtiyaç duyan yaşlı ve engelli bireyler, engellilik düzeyine göre gündelik hayatta ihtiyaçlarını karşılamakta bazı zorluklar yaşamakta ve bu nedenle bazı kurum ve kişilerin desteklerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bireylerin karşılaştığı bu zorlukları gidermek ve mümkünse “başkalarına bağımlı olmadan yaşayabilmelerini sağlamak sosyal devlet anlayışının bir gereğidir” (Demans Bakım Modeli Raporu 2017, s. 33). Bu açıdan bireysel ihtiyaçlarını kendi başına gideremeyen yaşlı ve engelli bireylerin desteklenmesini hedefleyen bakım hizmetleri, önem arz etmektedir. Türkiye’de evde bakıma dair sosyal hizmetler kapsamında sunulan önemli desteklerden biri, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın Yaşlı ve Engelli birimi tarafından engelli ve yaşlı bireylerin bakımını üstlenen kişilere verilen evde bakım aylığıdır (Özmete ve Hussein, 2017, s.32). Evde bakım uygulaması ile temel olarak aile bütünlüğünü devam ettirmek, bakıma muhtaç kişilerin kendi evlerinde bakım almasını sağlamak ve daha iyi koşullarda yaşamalarına destek vermek amaçlanmıştır. Ancak Aygüler ve Ayalp’ın da belirttiği gibi, mevcut evde bakım yardımının teorideki amacının pratiğe pek de yansımadağı görülmektedir. Teoride hem bakım alan hem de bakım verenin yaşam kalitesini arttırmak amacıyla olan uygulama, bakım sorumluluğunu aile içinde dağıtmaktan çok bir kişiye sorumluluk yüklemektedir. Bununla birlikte bakım yardımı küçük bir miktar olsa da alt gelir grubundan aileler günü kurtarmak adına bu yardımı talep etmektedir (2018, s. 5-6). Amatör bir hizmetin sunulmasını sağlayan bu uygulama, evde bakım hizmetini destekler nitelikte olsa da Tufan’ın (2015, s.4) belirttiği gibi, “sadece bakım parası adı altında yapılan, koşulları da tartışılması gereken ekonomik bir destekten ibaret kalmıştır”. Bu uygulamanın bakım sorununu çözmediği, var olan bazı sorunları örttüğü, hatta yeni sorunlar yarattığı görülmektedir (Aygüler ve Ayalp, 2018). Diğer bir deyişle evde bakım yardımı, bir sosyal politika çerçevesinde uzmanlarca, kolektif bir hizmet olarak sunulması gereken bir model iken, ülkemizde evde bakım yardımı yoluyla engelli ve yaşlının bakımı aileye ve akrabalara devredilmiş ve tek bir kişinin sorumluluğuna verilmiştir. Böylece uzmanlık, profesyonellik ve kolektif bir ekip çalışması gerektiren evde bakım konusu sigortasız bir ekonomik destekle amatör bir hizmet olarak kalmaktadır. Hatta bazı araştırmalara göre bakım yardımının bir uygulama sunumu olarak hak temelli değil de yardım temelli olması, yararlanıcıların “devletin bir ‘hizmetinden’ yararlandıkları için” pişman olmalarına, “utanç” ve “vicdan azabı” duymalarına neden olabilmektedir (Özateş Gelmez, 2015, s. 65). Bununla birlikte çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bakım süreci, sosyal ve psikolojik anlamda çeşitli olumsuzluklara da neden olmaktadır. Aşağıda detaylandırılacak olan bu uygulamaya bakıldığında her ne kadar evde bakım, bakıma ihtiyaç duyan bireyin ailede bakımını öngörse de bu uygulamanın sosyal sınıf farklarını – ki standart bir yardım verilmektedir– dikkate almadığı gibi bakım verenin ve bakım alanın ihtiyaçlarını da dikkate almadığı görülmektedir.

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel araştırma yöntemine dayanan bu çalışma, Gaziantep’in merkez ilçelerinden biri olan Şehitkamil’in alt sosyoekonomik düzeye sahip mahallelerinde bakım yardımı olarak engelli ve yaşlı bakım işini üstlenen farklı eğitim seviyelerine sahip on beş kadın ile 08.09.2018-21.10.2018 tarihleri arasında yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşmeler makalenin birinci yazarı tarafından katılımcıların kendi ikamet ettiği adreslerde gerçekleştirilmiştir. Çalışma, yazarların öz kaynaklarıyla yapılan bağımsız araştırma olup kullanılan veriler makalenin konusu ve başlığı gereği spesifik olarak toplanmıştır. Çalışmanın soruları; bakım veren kadınların sosyodemografik özellikleri, kadınların bakım sürecindeki deneyimleri, karşılaştıkları sorunlar, baş etme biçimleri ve son olarak evde bakım yardımı uygulamasını nasıl değerlendirdiklerini içeren dört temadan oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı kadın olup, yaşları 40-59 arasında değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların üçü okuryazar

olmayan, ikisi ilkokul terk, altısı ilkokul mezunu, üçü ortaokul mezunu, biri de üniversite mezunudur. Katılımcıların bakıcılığını üstlendiği kişilerin akrabalık durumu genel olarak, annesi/kayınvalidesi, babası/kayınbabası, kızı, oğlu ve eşi şeklindedir. Bakım verilen kişilerin engel durumu ise yatalak, yarı yatalak, Alzheimer, zihinsel gerilik ve Down Sendromu olarak tespit edilmiştir.

Çalışmanın örneklem grubunu kartopu örnekleme tekniği ile seçilen on beş kadın oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme formu ile yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşmeler, görüşülen kadınların hanelerinde yüz yüze yapılmıştır. Çalışmada derinlemesine görüşmelerin ses kayıtları katılımcıların izinleri dahilinde alınmış, deşifre edilmiş, veriler tematik analiz tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Veriler önce kodlanmış, ardından elde edilen kodlar kategorileştirilmiş ve belli temalar oluşturularak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, evde bakım yardımı uygulamasını sadece bir sosyal politika uygulaması olarak değil, kadınların bakım deneyimlerini merkeze alarak bakım konusunda ne düşündüklerini ve kendi konumlarını gözden geçirdikleri refleksif bir süreç olarak ele almıştır. Bakım veren kadınlar uygulamayı hem kendi bakış açılarıyla hem de bakım alan bireyin bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Örneğin, bakım veren kadınların bilgi ve beceriye sahip olma durumları onların bakım verme yükümlülüklerini nasıl algıladıklarını etkilemektedir. Yine bakım verenlerin büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu düşünüldüğünde bakım verme işinin nasıl kadınlaştığı, daha açık bir ifadeyle yaşlı ve engelli bireylere bakım verme işinin neden çoğunlukla kadın işi olarak yeniden üretildiği önemli bir tartışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, evde bakım yardımı (evde bakım aylığı) olarak yaşlı ve engellilere bakım veren kadınların bakım sürecinden fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan nasıl etkilendiklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Öte yandan çalışma, bakımın kadınlaşmasının altında yatan sosyokültürel nedenleri açıklamakta ve evde bakım yardımı uygulamasının çeşitli yönlerini, bakım veren kadınların deneyimleri üzerinde incelemektedir.

2. CİNSİYETÇİ İŞ BÖLÜMÜNÜN YENİDEN ÜRETİMİ OLARAK EVDE BAKIM UYGULAMASI

Bakım, kadınların cinsiyet rollerinin bir parçası olarak kaldıkça, bakım pratikleri gerek aile içinde gerekse de piyasada yine kadınlarla ilişkilendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle aile veya hane içinde bakım işini kimin yaptığı sadece toplumsal cinsiyet eşitsizliği için bir göstere olmayıp, sosyal politikaların kurucu bir unsuruna dönüşmektedir. Sosyal refah uygulamalarını temel alan tartışmalara bakıldığında bu uygulamaların hayata geçirilmesinde üç temel aktörün (devlet, piyasa ve aile) yer aldığı ve bu aktörlerin etkinliğine göre sosyal refah modelinin diğer aktörleri belli alanlarda konumlandığı tartışılmaktadır (Moreno, 2013, s. 375; Dedeoğlu ve Elveren, 2012, s. 30; Buğra, 2012, s. 47). Örneğin Esping-Andersen (2013, s. 34-35) sosyal refah devletinin 'sosyal riskleri' devlet, aile ve piyasa arasında kontrol eden, paylaştıran ve yeniden dağıtan bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Sosyal hizmetlerde hangi aktörün daha fazla rol oynayacağı uzun vadede politik bir tercih olmakla birlikte kısa vadede mali bir baskı unsuru olmaktadır. Bu nedenle her ülke tarihsel, sosyal ve ekonomik özelliklerine göre ara formüller bulmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Türkiye'nin de içinde değerlendirilebileceği Güney Avrupa refah rejimlerinde (İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi) kamunun üstlenmesi gereken hizmetleri kısmen finanse etme ve en önemlisi aile içinde (kadınların sorumlu olduğu) bakım hizmetlerinin sağlanması yönünde bir eğilim olduğu görülmektedir (Gökbayrak, 2009, s. 60; Memiş ve İzdeş, 2018, s. 109). Da Roit ve Le Bihan, 1990'lardan itibaren bakım karşılığı nakit uygulamasının sosyal politikalarda yaygın olarak kullanıldığını iddia etmekte ve yaptıkları araştırmada altı Avrupa ülkesinde (Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve İsveç) benzer yardım uygulamasını üç gruba ayırarak incelemektedirler (Da Roit ve Le Bihan, 2010, s. 287-288). Üçüncü grupta yer alan, geleneksel bir eğilimin hâkim olduğu İtalya'da aile, bakım konusunda ilgili bir kurum olarak görülürken, ücretsiz enformel bakım bunun temelini oluşturmuştur. Kurumsal bakım veya evde sağlanan formal bakım oldukça düşük olup 1980'lerden sonra nakit yardımlar yaşlıları da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir

(Da Roit ve Le Bihan, 2010, s. 292-293). Bununla birlikte İtalya’da bakım yardımı alan yararlanıcılar bunu istedikleri gibi harcarken Fransa ve Hollanda’da bakım yardımı üzerinde bir kontrol bulunmaktadır. Yani bakım sağlayan, bakım alan tarafından seçilse de bakım verenin resmi olarak işe alınması söz konusudur. Bunun aksine İtalya’da böyle bir düzenleme olmadığı için ucuz ve düzensiz göçmen bakıcılar artmıştır (Da Roit ve Le Bihan, 2010, s. 302). Bu durum diğer ülke gruplarından farklı olarak hizmetin kalitesini ve çalışanların niteliğini etkilemektedir. Diğer yandan bazı ülkelerde nakit yardımlar ve hizmetler arasında bir seçim mümkünken, İtalya’da nakdi ve aynı yardımlar arasında fark olup nakdi yardımla hizmet satın alınabilse de bu hizmetlere erişim farklı yollardan yapılmaktadır (Da Roit vd., 2016, s. 147).

Yukarıda tartışılan evde bakım uygulamaları, Türkiye’deki belli süreç ve verilerle örtüşmektedir. TÜİK’in İstatistiklerle Yaşlılar 2022 raporu, Türkiye’de yaşlı bakımına dair önemli bulgular sunmaktadır. Örneğin bireylerin kendilerine bakamayacak durumda olduklarında çocuklarının yanına gitme (%46,1) veya evde bakım hizmeti alma (%31,6) isteklerinde bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Kurumsal bakım talebi ise yaklaşık %10 civarındadır (s. 80). Türkiye’de çeşitli statüdeki (özel ve çeşitli kamu birimlerine ait) huzurevlerinin ortalama doluluk oranları ise %74,6 olup otuz bin civarındadır (s. 82). Bu oranlara bakıldığında ve Türkiye nüfusunun neredeyse %10’unun yaşlı nüfus kategorisinde olduğu düşünüldüğünde evde bakım hizmetlerinin önemi göze çarpmaktadır.

“Kurum bakım hizmetinin maliyetinin yüksek olması” (Karaca vd., 2013, s. 19), “artan sağlık harcamaları, bakım alanında kurumsal çözüm modellerinde yaşanan sorunlar Türkiye’de evde bakım hizmetlerinin giderek yaygınlaşmasına ve devletin sağlık ve sosyal politikalarında yerini almasına neden olmuştur” (Oğlak, 2016, s. 36). Öyle ki evde bakım yardımından yararlanan kişi sayısındaki artış (2007 yılında 28.583 iken bu sayı 2023 yılında 560.647 olmuş ve yaklaşık 19,9 kat artmıştır) bu konuda fikir verici olmaktadır (ASHB, 2023, s. 45).

Türkiye’de var olan kültürel yapının kurumsal bakımı çeşitlendirmesi veya yaygınlaştırması yerine evde bakım yardımını özellikle alt gelir grubundan aileler arasında yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bununla birlikte evde bakım işinin kadınlarla ilişkisi sanayileşmenin özel-kamusal ayrımlarını keskinleştirmesi nedeniyle neredeyse doğallaştırılmış ve bu yönüyle kamusal alanın erkeklerle ilişkisi de doğallaştırılmıştır. Hâlbuki birçok kuramcının belirttiği gibi özel ve kamusal alan ayrımı esasen var olan toplumsal cinsiyet bazlı eşitsizlikleri (ev emeği gibi) yeniden üreten bir tartışma alanı sunmaktadır (Acar-Savran, 2004, s. 112). Kadınlarla ilişkilendirilen özel alan gözden düşerken, erkeklerle özdeşleştirilen kamusal alan toplumsal hayatın olmazsa olmazı olarak kabul edilmektedir. Twigg’e (2004, s. 70) göre bakım, kadınlar tarafından farklı biçimlerde gerçekleştirilmekte ve kadınlara tahsis edilmektedir. Kadınların erkeklere göre bakım işlerine daha yatkın olmalarını destekleyen algıya kadınların annelik rolleri ve kültürel yapı içinde ‘bedeni’ temsil etmeleri katkı sağlamaktadır. Öyle ki kadınların kendi bedenleri ve doğaları nedeniyle bakım işiyle daha iyi baş ettikleri düşünülmektedir. Erkekler bakım yapsalar dahi bu işin erkeklere göre olmadığı şeklinde bir eğilim söz konusudur. Bununla birlikte erkekler bu işlerden kaçınabilecek güce sahip olurken kadınlar bu işlerden kaçacak sosyal ve ekonomik güce sahip değildir. Twigg ve diğerleri (2011) beden işini başkalarının bedenlerine odaklanan, değerlendiren, izleyen veya tedavi etmeye dayalı olan işler olarak tarif etmektedirler. Örneğin doktor ve hemşirelerden bakım çalışanlarına estetik hizmetlerinde çalışanlarından güvenliği sağlayan kişilere kadar çeşitli alanlara odaklanıp bu işlerin temas miktarı ile statü ve güç arasında bir ilişkiye işaret ederler. Cohen ve Wolkowitz (2018), Birleşik Krallık’ta, kuaförlük ve kişisel bakım işi gibi diğerlerinin bedenlerine yönelik fiziksel temas gerektiren işleri çoğunlukla kadınların yaptıklarına dair araştırmalarında kültürel ve örgütsel özelliklere vurgu yaparlar. Onlara göre, kadınların baskın olduğu işlerde ücret, işin organizasyonu ve kültürel çağrışımların etkili olduğu gibi tam tersinden işin bu kültürel ve organizasyonel kısıtlamaları (gözden uzak mekânlarda yapılan ve makineleştirilmeyen

dolayısıyla zaman gerektiren işler) cinsiyetlendirilmiş işleri yeniden üretmektedir. Günlük yaşamda dokunmaya yönelik anlamların (dokunmanın kadınsı anlamı; “hizmetçi, duyarlı, hürmetkâr ve şefkatli” şeklinde olurken, erkeksi anlamı; “denetim, uzman, yetkin ve yağmacı” şeklindedir) kadınsılaştırıldığı veya erkeksileştirildiği görülmekte bu da hizmet alanları, çalışanları ve yöneticileri etkilemektedir (Cohen ve Wolkowitz, 2018, s. 46-47). İnşa edilen bu kültürel algı ile yaşlı veya engelli bakım sorununun çözümü genellikle kadın işi haline getirilmektedir. Bu durum bakımın cinsiyetlendirilmesine, diğer bir deyişle kadınlaşmasına neden olmaktadır (Hooyman vd., 2015; Twigg, 2004; Twigg vd., 2011; Özbay, 2015). Bunun diğer bir nedeni ise kadınları özel alana, yani ev işleri ve bakım işi alanına yönlendiren cinsiyetçi bir toplumsal yaklaşım ve bakım ile ilgili sosyal politikaların ataerkil bakış açısıdır. Bu durum Türkiye’de bakıma muhtaç yaşlı ve engellinin bakım konusunu sosyal politika uygulamalarıyla kadının yükü haline getirmekte, bakımın kadınlaşmasını pekiştirmekte ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir.

Yaşlı ve engelli bireylerin bakımını üstlenen kadınların yaptıkları işler bir taraftan ağır bedensel bir iş olarak düşünülürken diğer taraftan duygusal boyutları da olan, harcanan zamanın sınırları belli olmayan bir iş olarak düşünülebilir. Acar-Savran’ın (2004, s. 19) belirttiği gibi “[b]u işlerin mesai saatleri yoktur; günlük yaşamla iç içe girmiş, onun parçası haline gelmiş bir emek sürecini oluşturur”. Bir katılımcı bakım işinin sınırlarının nasıl da muğlak ağır bir iş olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Bu bakım işi böyle bir iş de değil. İşin belli bir saati vardır, belli bir mesai saati vardır, belli bir görev tanımı vardır. Bakım işi bu standartlara giremez asla... Bu nasıl bir şey biliyor musunuz? Allah ile sizin aranızda vicdan boyutu var. Aldığınız ücret hiçbir zaman bu işin karşılığı olamaz. Sadece ve sadece bazı ihtiyaçlar açısından ancak yeterli olabilir.” (Görüşmecı 42 yaşında, üniversite mezunu, babasına bakıyor. Görüşme 08.09.2018 tarihinde saat 15:00’da gerçekleştirilmiştir.)

Başka bir katılımcı yaptığı işin hem bir bakım işi hem de duygusal tarafı olan çok yönlü bir iş olduğunu ise şöyle ifade ediyor:

“Şimdi annemin temel ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyorum; tuvaleti, banyosu, yemeği, bunlarla birlikte duygusal olarak sorunlarını dinlemek olsun derdine derman olmasam bile onu dinlemek olsun bunların hepsi bakımdır bana göre. Yani onun sosyal hayatı olmadığı için onunla arkadaş olmaya çalışıyorum... Yani bunu da günün belli saatlerinde yapıyorum bu banyosu kadar önemlidir. Amacım annemin aynı zamanda kendisini yalnız hissetmemesi... Yani sadece bakıcı değil aynı zamanda arkadaş olmak...” (Görüşmecı 35 yaşında, ortaokul mezunu, annesine bakıyor. Görüşme 14.10.2018 tarihinde saat 13:30’da gerçekleştirilmiştir.)

Hochschild’in belirttiği gibi bakım “duygusal bir bağıdır”. Hem bakım veren hem de bakım alan arasında gerçekleşen bu ilişki bakım verenin “zihinsel” “duygusal” ve “fiziksel” olarak emek verdiği bir bağ olarak düşünülebilir. Öyle ki ona göre bakım işinin “doğal” ve “zahmetsiz” olarak düşünülmesi “saflık” olarak değerlendirilebilir (2003, s. 214). Katılımcılar bakım işinin fiziksel yönünün ağırlığını şöyle ifade etmektedir:

“Temizliğini yapıyorum, banyosunu yapıyorum, altını temizliyorum, bez bağıyorum, yemeğini çorbasını yapıyorum. Kendisi hiç yataktan kalkamıyor. Banyosunu yaparken kaldırmakta çok zorlanıyorum. Görümcemi çağırıyorum ama o da her zaman gelemiyor. Ben de yalnız yapmaya çalışıyorum. Bu işleri yapa yapa belimde fitik başladı. Belim ağrımaya başladı. Ama gitgide zayıflıyor ben kaldırırken fark ediyorum.”

(Görüşmeci 50 yaşında, okuryazar değil, kayınvalidesine bakıyor. Görüşme 08.09.2018 tarihinde saat 10:30'da gerçekleştirilmiştir.)

“Geçen gün sandalyede oturuyordu. Bir mutfağa gittim geldim bir baktım yerde. Ondan sonra ben öldü sandım, kafasından böyle kan geliyordu. Hiç yalnız bırakmaya gelmez. Oturduğu yerde bile ara ara kontrol ediyorum. Geçen gün banyoya götürdüm. İkimiz de düştük. Onun kaşı yarıldı benim de ayağım burkuldu. Yani nasıl anlatayım bakan bilir. Dışarı çıkartayım dedim geçen tekerlekli sandalyeyi iterken düştüm. Adamın biri kaldırdı, kaldırma kadar yardım etti...” (Görüşmeci 51 yaşında, ilkokul terk, annesine bakıyor. 22.09.2018 tarihinde saat 16:00'da gerçekleştirilmiştir.)

Bakım işi yukarıda ifade edildiği gibi sadece fiziksel değil; duygusal ve zihinsel bir emeği de içermektedir. İki katılımcı bakım emeğinin nasıl duygusal ve zihinsel bir iş olduğunu şöyle ifade etmektedirler:

“Onun dışında annemin yemeği de normal insanların yiyebileceği yemekler değil, bunun için de ayrı bir çaba sarf ediyorum. Ona özel yemekler, mesela sıvı yemekler yapıyorum. Bu da ayrıca yoruyor beni. Yani çok fazla sosyal olamıyorum sürekli annem ile ilgileniyorum yani bu işin sınırı yok...” (Görüşmeci 35 yaşında, ortaokul mezunu, annesine bakıyor. Görüşme 14.10.2018 tarihinde saat 13:30'da gerçekleştirilmiştir.)

“Öyle bir zor süreç ki anlatamam sana. Şimdi bir de Alzheimer ya bakımını yapıyorum. Üstüne bana kötü sözler söylüyor, akli başında değil. Yani bu beni mutsuz ediyor aynı zamanda. Yaşadıklarımın hesabı yok. Kaç kere dedim çocuklarım olmasa intihar ederdim. Yani gerçekten gücüm yetmiyor. İşte yine Allah diyorum. Allah korkusu başka bir şey yok. Benden başka bakacak kimsesi artık yok. Kendi kendime nedir bu çektiğim diyorum, başka da ne diyeceğimi bilmiyorum.” (Görüşmeci 51 yaşında, ilkokul terk, annesine bakıyor. 22.09.2018 tarihinde saat 16:00'da gerçekleştirilmiştir)

Bakım işinin duygusal ve zihinsel yönünün yanında ağır bir fiziksel iş olduğu da görüşmelerde sıkça ifade edilmiştir. Bununla birlikte fiziksel olarak yorucu bir iş olmasına rağmen aile içinde bir kişiye yüklenerek bakımın kadına ait bir iş olarak doğallaştırıldığı görülmektedir. Bir katılımcı bakımın bedensel temas içeren boyutunu şöyle ifade etmektedir:

“Temizliğini yapıyorum, altını temizliyorum, banyosunu yaptırıyorum, yemeğini düzenli yapıyorum yediriyorum. Yaraları filan olunca pansuman yapıyorum, Tuvalete gidemiyor. Ben altını temizliyorum bez bağlıyorum, sandalyeye oturtup banyosunu yapıyorum (...) ve diğer tüm ihtiyaçlarını gideriyorum.” (Görüşmeci 50 yaşında, okuryazar değil, kayınvalidesine bakıyor. Görüşme 08.09.2018 tarihinde saat 10:30'da gerçekleştirilmiştir.)

Bakım işi yaşlı veya engellinin bedeninden bağımsız değildir. Bakım emeğinin bedensel boyutu bakım veren ile bakım alanın bedensel temaslarını ve bakılanın mahrem alanlarına dokunmayı da içerir. Bu anlamda beden'in 'kirliliğine' teması da kapsar. Bu işleri kadınların gönüllü ya da zorunlu olarak üstlenmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan en önemlisi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin bakım görevini kadın işi olarak sunmasıdır. Twigg'in (2004, s. 68) belirttiği gibi, bedenle yakın temas gerektiren işler cinsiyetlendirilir. Ona göre bedenle veya kirliliği ne kadar yakın temasa geçilirse işin statüsü o kadar düşük olur. Bakım işi de 'kirliliği' ve 'vasıfsız' bir iş olarak görüldüğünden kadınlarla ilişkilendirilmektedir. Bu ilişkilendirmenin birkaç boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vasıfsız işlerin düşük ücretlendirilmesi, ikincisi bu işlerin kadınlarla ilişkilendirilmesi son olarak bu işlerin bizzat

kadınlar tarafından da yeniden üretilmesi durumudur. Bu saha çalışmasında da bakım işinin erkekler tarafından kadın işi olarak görüldüğü, paylaşılmadığı ve dahası kadın işi olarak doğallaştırıldığı görülmektedir. Kayınvalidesine bakan bir katılımcı, eşinden bakım emeğini paylaşması talebinin reddedildiğini şöyle ifade ediyor:

“Eşim çalışmıyor işsiz ondan yardım istediğimde ‘benim işim değil, zor. Bu kadın işidir’ diyor”. Öyle gün boyu evde ben ona da hizmet ediyorum... Ben çalışıyorum o yatıyor” (Görüşmeci 59 yaşında, okuryazar değil, kayınvalidesine bakıyor. Görüşme 6.10.2018 tarihinde saat:12:00’da gerçekleştirilmiştir.)

Erkeklerin bakım işinin paylaşılmasına belli bir direnç gösterdiği çalışmaya katılan görüşmecilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Görüşmecilerden biri “eşim evde ne ev işi ne de bakımla ilgili herhangi bir iş yapıyor ama ben gece gündüz çalışıyorum.” (Görüşmeci 42 yaşında, okuryazar değil, kayınvalidesine bakıyor. Görüşme 22.10.2018 tarihinde saat:12:00’da gerçekleştirilmiştir.) ifadesini kullanırken başka bir kadın görüşmeci “eşim bakım konusunda bana yardımcı olmuyor... Ben pansuman yapıyorum yok ben bakmam sen yapiver diyor.” (Görüşmeci 45 yaşında, ilkokul mezunu, babasına bakıyor) ifadelerini kullanmaktadır.

Her iki örnekte de erkeklerin bakım işinden kaçınırken işi kadınlıkla ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu geleneksel toplumsal cinsiyet söyleminin erkekler tarafından yaygın biçimde dile getirildiği ve kadınlar tarafından da yeniden üretildiği görülmektedir. Başka bir katılımcı, kadınların bakım işini daha iyi yapacağına ilişkin düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

“Bakım işini kadınlar iyi yapar, erkekler yapamaz. Eşim asla yapamaz. Biz kadınlar engellinin temizliğini iyi yaparız. Çamaşırını iyi yıkarız. Erkekler yapamaz. Çevremde, mahallede bana bakış açıları iyi oluyor. Allah senden razı olsun ne güzel bakıyorsun diyorlar yani çevremdekiler beni övüyor bu hoşuma gidiyor.” (Görüşmeci 45 yaşında, ortaokul mezunu, kızına bakıyor. Görüşme 23.09.2018 tarihinde saat 13:00’da gerçekleştirilmiştir.)

Görüşmeci kadınların daha iyi bakım sağlayacağını ifade ederken kadının sosyal çevresinin onayının bu süreçteki etkisini de gözlemlemek mümkün olmaktadır. Bu bağlamda eşitsizliğin yeniden üretilmesinde kadınların da rıza gösterdiği, eril düzenin algılama şemalarını etkilediğini söylemek mümkündür (Bourdieu, 2015). Başka bir görüşmeci de bakımın kadın işi olduğunu şöyle belirtmektedir: “Kadınlar bakımı daha iyi yapar bebek yetiştirmeden mi kaynaklanıyor, annelikten mi bilmiyorum ama kadınlar daha iyi yapıyor. Onun için bunu kadınlar yapmalı...” (40 yaşında, ilkokul mezunu, kızına bakıyor). Bu örnekler bakım işinin kadın işi olarak görüldüğüne ilişkin bizzat kadınların kendi söylemleri olsa da bu söylemlerdeki bakış açısının genelleştirilmesi mümkün olmayabilir. Bu tartışmada saha araştırmasının verileri her ne kadar genelleme yapmaya uygun olmasa da bakım işinin kadınlaştırılan doğasına ilişkin bir eleştiri de söz konusudur. Bu eleştiri bazı kadınların açıklamalarında ataerkillik olarak adlandırılrsa da bazı kadınların söylemlerinde erkeklerin kişilik özellikleriyle ilişkilendirilmektedir. Geleneksel ilişkilerin ağır bastığı Gaziantep ilinde, bakım işini üstlenen kadınların bir kısmı engelli bakımını, görünürlüğü olmayan ev içi işlerinin bir parçası gibi değerlendirmekte ve bakım konusunun kadının görevi olduğunu savlayan ataerkil ideolojinin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak eğitim seviyesi yükseldikçe bakım işine dair algının da değiştiği görülmektedir. Üniversite mezunu bir katılımcı, bakım işinin sadece kadın işi olmadığını, erkeklerin de bu konuda sorumluluk alması gerektiğini belirtmekte ve kadın erkek arasındaki eşitsiz ilişkiye işaret ederek bu durumu şöyle ifade etmektedir.

“Biz ataerkil bir aileden geliyoruz. Hangi erkek acaba evde çocuğuna bakıyor ki engelli annesine babasına baksın. Yani erkeğe o yük, o sorumluluk hiçbir zaman verilmemiş. Bakım işini erkekler de üstlenmeli, onlar da yapabilir. Mesela babam düşünce kaldıramıyorum, daha önce kaç defa kaldırmaya çalıştım ancak belimde fitik oluştu. Şu an neredeyse hiç kaldıramıyorum. Belim fitik oldu kendim hastaneye gidemiyorum. Ama mecburum. Onu o halde bırakamam, erkek gücüne ihtiyaç duyuyorum ben gerçekten yapamıyorum bu işi... Hastaneye götürmek istiyorum aracım yok, ehliyetim yok dışarı çıkartamıyorum. Düşünüyorum nasıl yapacağım erkek gücüne ihtiyaç duyuyorum ama yalnız başıma yapamıyorum. Bir erkek bunları yapamaz mı tabii yapabilir.” (Görüşmeci 42 yaşında, üniversite mezunu, babasına bakıyor. Görüşme 08.09.2018 tarihinde saat:15:00’da gerçekleştirilmiştir.)

Sonuç olarak bakım işinin sadece kadınların görevi olmadığı ve aile içinde bakımın paylaşılması gerektiği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için bakım olgusuna dair yapisal politikaların gerekli olduğu düşünülmektedir.

3. KADINLARIN YAŞADIĞI İKİLEM: GELENEKSEL VE PROFESYONEL BAKIM ARASINDA KADINLARIN DENEYİMLERİ

2006 tarihli ve 26244 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan “Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik” ile yürürlüğe giren evde bakım ücreti uygulamasında temel amaç, bakıma muhtaç yaşlı veya engelli bireylerin bakımının kendi ortamlarından koparılmadan aile üyeleri veya akrabaları tarafından yerine getirilmesini sağlamak ve bakım hizmeti veren kişiye (bakıcıya) aylık olarak belli bir ücretle destek sağlamaktır. Türkiye’de Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler Raporu’nda 2018 yılı Temmuz ayı itibarıyla evde bakım ücretinden yararlanan kişi sayısı 513.070 iken (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018) 2023 yılı Kasım ayı itibarıyla bu sayı 560.647 kişiye ulaşmıştır. 2018 yılında evde bakım ücreti aylık 1.305 TL olarak hesaplanırken 2024 yılında bu ücret 7.608 TL olarak güncellenmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte belirtildiği gibi, evde bakım aylığından yararlanmak için iki temel koşul gerekmektedir. Birincisi Sağlık Bakanlığınca belirlenen yetkili hastanelerden alınacak engelli sağlık kurulu raporunda engellinin engel oranı en az %50 olmalı ve tam bağımlı ifadesi olmalıdır. İkincisi ise “...her ne ad altında olursa olsun her türlü gelirler toplamı esas alınmak suretiyle, hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarı, asgarî ücretin aylık net tutarının 2/3’ünden daha az olan bakıma ihtiyacı olan engellileri ve bu engellilerin evde bakımı amacıyla yapılacak yardımı kapsar” (ASHB, 2023). Bu koşulların belgelenmesi halinde engelli bireye bakan kişi bu ücreti almaya hak kazanmaktadır. Öte yandan, Ekim 2007 tarihli 26679 sayılı “Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”te belirtildiği gibi bakıcının birinci dereceden akrabası, eğer bu mümkün değilse ikinci dereceden bir akrabasının veya yasal vasisinin olması gerekmektedir.

Evde bakım yardımı uygulaması, bakımın özel alana dâhil edilmesine ve dolayısıyla genelde ailenin özelde ise kadının yükü haline gelmesine yol açmaktadır. Ev işleri ve çocuk bakımı konularında olduğu gibi yaşlı ve engelli bakımının da yine kadınların sorumluluğu altında olması Türkiye’de cinsiyet eşitsizliğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Bakım yardımı uygulaması ise kadınların geleneksel bakım rolünü yeniden üreten bir süreci beslemektedir. Özateş Gelmez’in (2015, s. 60) vurguladığı gibi, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bakım verenlerin “emeklerini sözde ücretlendirerek sosyal politika ve hizmet alanında kadınların görünür kılındığı yanılısamasını yaratan uygulama, esas olarak kadının

varlığının ve emeğinin anne, eş ve kız kardeş olarak aile içindeki bakım veren rolleri üzerinden kabul görmesini” sağlamaktadır. Daha açık bir ifade ile bakımın aile içinde yapılmasını öneren politikalar kadının geleneksel rollerini pekiştirmektedir (Altuntaş ve Atasü Topçuoğlu, 2014, s. 319). Bu durum çeşitli araştırmalara da somut olarak yansımaktadır. Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2011 ve 2016 yılı verilerine göre hane içindeki yaşlılara sırası ile eşi (%25,9-%17), gelini (%23,6-%13,7), kızı (%16,3- %5,7), oğlu (% 13,2-%2), kardeşi (%1,5-%23,1) ve torunu (%1,3-% 27,8) bakmaktadır. Rapora da yansıdığı biçimiyle bu durum kadınların yaşlı bakımında önemli aktörler oldukları ve bakımın nesiller arası transferinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır (Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 2018, 324). Yine aynı araştırmada “yaşlanıldığında bakım tercihini” “evimde bakım hizmeti alırım” şeklinde görüş ifade edenler yıllara göre kıyaslandığında 2006’da %19,6 iken 2016’da %29,8’e yükselmiştir (Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 2018, 324). Evde bakım yardımı uygulamasındaki, engellinin yirmi dört saat boyunca bakıcının sorumluluğunda olması ve bakıcının sigortasının olmaması, engelli ile aynı hanede ikamet etmesi, engellinin akrabası olması, daha da önemlisi başka bir işte çalışmıyor olması (Aygüler ve Ayalp, 2018, 10) gibi şartların bakıcının kadın olmasını işaret ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Türkiye’de geleneksel cinsiyet rolleri çerçevesinde erkeklerden evi geçindirmeleri, kadınlardan ise ev ve bakım işlerini yapmaları beklenmektedir. Türkiye’de yaşlı nüfus oranları, gelecek projeksiyonları⁴ ve evde bakım almak isteyenlerin oranı dikkate alındığında evde bakım yardımı ve genel olarak bu hizmetin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Evde bakım yardımı, teoride olumlu yanlar barındırır da pratikte yaşanan sorunların çözümünde yetersiz kalmakta ve uygulamada yeni sorun alanları oluşmaktadır. Bunlardan ilki evde bakım yardımı uygulamasının sosyal güvenlik sisteminin dışında olması ve bu uygulamanın bir iş güvencesi veya sağlık güvencesi sağlamamasıdır (Kalaycıoğlu vd., 2016; Özateş Gelmez, 2015; Altuntaş ve Atasü Topçuoğlu, 2014). Evde bakım yardımı alan kadınlar, verdikleri bakım emeğinin karşılığı olarak sigorta taleplerini şöyle ifade etmektedirler:

“...Emeğimin karşılığını almıyorum karın tokluğu yani... Sigortam olsa yine bir güvencem olacak o da yok... Yani aldığım para çok az bir de öyle sigortam filan da yok. Yaşadıklarımın bedeli çok ağır.” (Görüşmeci 51 yaşında, ilkokul terk, annesine bakıyor. Görüşme 22.09.2018 tarihinde saat 16:00’da gerçekleştirilmiştir.)

“Evde bakım ücretinin artırılması ve sigortanın yatması benim için daha iyi olurdu. Şimdi böyle bir işle gece gündüz meşgulüm ama herhangi bir sosyal güvencem yok. Böyle olunca da verdiğim emeklerimin karşılığını alamıyorum...” (Görüşmeci 35 yaşında, ortaokul mezunu, annesine bakıyor. Görüşme 14.10.2018 tarihinde saat 13:30’da gerçekleştirilmiştir.)

Katılımcıların eğitim durumları farklı olsa da bakım verenler olarak yaptıkları işin karşılığında sigorta talep etmektedirler. Evde bakım uygulaması kapsamında tartışılan ikinci bağlam ise bakım verenlerin niteliği, bakım sürecinin gerektirdiği bilgi, beceri ve bakım sürecinde bakım verenlere yönelik eğitim, danışmanlık ve güçlenme çalışmalarıdır. Atasü–Topçuoğlu (2022, s. 68), Türkiye’de gerçekleşen bakım emeğini “çarpık metalaşma” olarak değerlendirmektedir. Ona göre “çarpık metalaşma” (*distorted commodification*) Türkiye’deki bakım emeğinin metalaşırken metalaşmanın gereği olan “bakımın koşulları ve bakım kalitesinin kamulaşması”nın gerçekleşmediği; bakımın “üretimi, değişimi, değeri ve kullanımının” beklendiği gibi piyasalaşmadığı dahası “benzer işlere farklı ücretlendirmeler” gibi uygulamaları ifade etmektedir. Benzer şekilde katılımcılar bir yandan yapılan işin ne kadar ağır

⁴ Örneğin TÜİK İstatistiklerle Yaşlılar 2022 raporuna göre Türkiye’de yaşlı nüfus oranının 2030 yılına kadar %12.9’a ulaşacağı tahmin edilmektedir (bkz. İstatistiklerle Yaşlılar, 2022, s. 1).

olduğunu anlatırken diğer yandan yapılan işin hem kendileri için hem de bakım alan için yeterliliğini sorgulamaktadırlar.

“Öyle maaş vermek yeterli değil...Yani bakım veren de psikolojik bir bakıma ihtiyaç duyuyor. Ayrıca ben neyi ne kadar iyi yaptığımı da bilmiyorum. Babam da tepki veremiyor ki, konuşmıyor. Bu benim psikolojimi daha da olumsuz etkiliyor... Yani yukarıda Allah bilir, ben elimden geleni fazlasıyla yapıyorum. Tabii ki zor bir şey, ben kullandığı ilaçtan, kişisel bakımına her şeyi yapmaya çalışıyorum. Ama hasta bakımı ile ilgili bilmediğimiz birçok şey olabiliyor. Yani yatan hastayı kendimin de zarar görmediği bir şekilde nasıl indir kaldır yapabilirim. Bakımla ilgili pratik bilgiler. Ayrıca mesela ben çocuğumun okuluna gitmem gerektiğinde, mecbur bir iki saat babamı evde bırakmak zorunda kalıyorum. Dışarıda vicdan azabı yaşıyorum. Bu benim sosyal hayatımı da kısıtlıyor. Mesela eşimin amca çocuklarının düğünleri oldu inanır mısınız ben hiçbirine katılamadım. Düşünüyorum yani yanımda götürmüş olsam bu daha zor. Mekânları düşünüyorum, tekerlekli sandalye ile bile götüremem. Her yer merdivenli ve çıkmamız çok zor olur. Düğünü geçin bayram ziyaretlerine bile gidemiyorum nasıl gidebilirim ki? Bir keresinde babam için de bir değişiklik olsun diye bir akrabama gittik bir kat çıkabildik, ikinci kata çıkamadık. Orada anladık ki babamı bir yere götüremeyiz...” (Görüşmeci 42 yaşında, üniversite mezunu, babasına bakıyor. Görüşme 08.09.2018 tarihinde saat 15:00’da gerçekleştirilmiştir)

Katılımcılar bazı hastalık veya engellilik durumlarında daha fazla pratik bilgi ve desteğe ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler. Verilen bakımın evde olması, bakımın belli bir zamanının olmaması, bakım verenlerin sosyal çevreden izole olmalarına ve sosyal ilişkilerini zamanla kaybetmelerine yol açmaktadır. Bakım verenlerin bu süreçte hem psikolojik hem de bedensel rahatsızlıklar yaşadıkları saha araştırmalarında sıklıkla açığa çıkmıştır. Bakımı üstlenen kadınlar, bakım işinin olumsuz sonuçları karşısında çaresiz kaldıklarını belirterek bakım sürecinde yaşadıkları sorunların daha çok toplumsal hayattan izole olmak, psikolojik olarak yıpranmak, bedensel yorgunluk, uykusuzluk ve bedenlerinde meydana gelen çeşitli hasarlar olarak ifade etmektedirler. Çalışmalar, bakım yükünün artışıyla birlikte tükenmişlik duygusuna ve çeşitli olumsuzluklara işaret etmektedir (Atasü-Topçuoğlu, 2022, 79; Kalıncara ve Kalaycı, 2017). Katılımcılar yaşadıkları iş yükü ve tükenmişlik durumunu şöyle ifade etmektedirler:

“Hayat çok zor. Kışın günü banyosunu leğende sobanın yanında yapıyorum. Kaldıramıyorum ki banyoya götüreyim. Yazın da tekerlekli sandalye ile banyoya zor götürüyorum. Öyle doktora da götüremiyoruz ki nasıl götüreceğim. Maddi sıkıntılarımız var. Ben bir yere gidemiyorum, eşim gibi evde hapisim yani... Eşim sakatlanınca bizim için dışarı hayatı bitti. Nasıl bırakabilirim ben olmasam su bile içemez. Kardeşi köyde bir şey lazım olursa ona söylüyor o da alıp getiriyor.” (Görüşmeci 48 yaşında, ilkokul mezunu, eşine bakıyor. Görüşme 30.09.2018 tarihinde saat 15:30’da gerçekleştirilmiştir.)

“Yani bu süreçte psikolojim alt üst oldu. Mide ameliyatı olmam lazım, doktora gidemiyorum. Diyorum yarın giderim, hep öyle erteledim. Dediğim gibi birine bıraksam da para vereceğim ya da bir hediye, buna da her zaman gücüm yetmiyor. Ben hastaneye gitsem bir yerini kıracak bu benim işimi daha da zorlaştıracak. Aklım hep onda... Bende son zamanlar sinir başladı, aşırı stres yaşıyorum, psikolojim bozuldu. Psikoloğa gittim onu da yarım bıraktım annemden dolayı öyle gidemedim. Doktor spora git dedi onu da yapamadım. Bırak onu psikolojik tedavimi sürdüremedim. Bakımla beraber böyle oldu, yani gücüm yetmiyor. Aileden de hiç

kimseden destek yok, böyle olunca da bu görevin altında kendimi yapayalnız hissediyorum.” (Görüşmeci 51 yaşında, ilkokul terk, annesine bakıyor. Görüşme 22.09.2018 tarihinde saat:16:00'da gerçekleştirilmiştir.)

Kızına bakan bir görüşmeci bakım verme işinin hem bedensel hem de ruhsal sağlığını nasıl etkilediğini ise şöyle anlatmaktadır:

“Çocuğumun bakımını yaparken çok ağır kaldırıp indirmekten kollarım ağrımaya başladı. Bunun için hastaneye gittim doktor vitamin eksikliğinin var dedi. Sizin hiç güneşe çıktığınız yok mu dedi. Güneş görmem lazım dedi ama ben evden çıkamıyorum ki çocuğumu bırakamıyorum. Sürekli bakım gerektiriyor... Komşuluk ilişkileri bitti. Mesela bir yere gidip kalacağım o bitti gidemiyorum. Yani sanki hani sırtınıza ağır bir yük yüklersiniz hep sırtınızda kalır ya öyle... Yükü ben çekiyorum. Eşim gündüz çalışıyor akşam da geliyor. Yemek televizyon sonra uyuyor ama ben hep ilgileniyorum. Sanki evde hapis kalmışım gibi, dışarı çıkamıyorum.” (Görüşmeci 40 yaşında, ortaokul mezunu, kızına bakıyor. Görüşme 7.10.2018 tarihinde saat 14:00'da gerçekleştirilmiştir.)

Katılımcıların ifade ettiği gibi kadınların ev içerisinde gerek ev işleri gerek bakım işlerine uzun zaman harcadıkları, evde bakım vermenin stres, yorgunluk ve uykusuzluğa neden olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra bakım sürecinde çeşitli kazaların meydana geldiği ve bakım verenin başka bir kişinin kişisel ihtiyaçlarını giderirken kendi bedenini ihmal etmesi nedeniyle bakıma ihtiyaç duyacak düzeye geldiği söylenebilir. Oğlak (2007) bakıcıların günlük yaşamlarının, iş hayatlarının ve sosyal yaşamlarının kısıtlandığını ve aile ilişkilerinin bozulduğunu ifade etmektedir. Sosyal yaşamdan uzaklaşmak, aile ilişkilerinde gerilim yaşanmasına, kamusal yaşam ile etkileşimin kesilmesine ve bakım veren kadınlarda stres ve kaygılara neden olmaktadır.

Bakım veren kadınların yaşadıkları çok boyutlu sorunlara karşılık baş etme stratejisi geliştiremedikleri, yaşadıkları sorunları çözebilecek ya da kendilerine destek olacak bir sosyal politika tahayyül edemedikleri ancak toplumsal onay, dinsel onay (Allah rızası) ve vicdan gibi faktörlerin kadınları motive ettiği görülmektedir. Bir katılımcı bakım verme motivasyonunu şöyle ifade etmektedir. “Ben bakıyorum bu sevaptır. Diğer dünyada sevabımı alacağım. Rabbim ne verdiyse baş göz üstüne. Yalnız kızım benim için hem gül hem diken” (Görüşmeci 45 yaşında, okuryazar değil, kızına bakıyor). Kadınların bakım verme işinde toplumsal onay, din veya vicdan motivasyonu etkili olsa da yaşadıkları sosyal ve psikolojik sorunların üstesinden gelemedikleri araştırmanın bulguları arasındadır.

Evde bakım yardımı uygulamasının kadınların istihdam imkanlarını nasıl etkilediği tartışılan diğer bir meselesidir. Bu tartışmalarda kadınların sosyoekonomik seviyesi belirleyici olmaktadır. Saha araştırmamızda alt gelir grubundan kadınlar evde bakım yardımı alarak bakımı kendileri gerçekleştirmektedirler. Başka çalışmalarda ise orta ve üst sınıftan kadınların bakım işini kendileri yapmasa bile bu hizmeti yine kadınlardan satın almaktadırlar. (İhlamur Öner, 2021; Kaşka, 2009). Bakımın satın alınmış olması işi cinsiyetlendirilmiş olmaktan kurtarmamaktadır. Dahası bakım işinin cinsiyetler arasında ne kadar paylaşıldığı tartışması daha stratejiktik bir konu olmaktadır. Bu bağlamda Moreno'nun Güney Avrupa refah modelleri için sorduğu soru işlevsel olmaktadır. “...Hane sorumluluklarının aile bireyleri arasında eşit paylaşımını etkin kılmadan eve ait işlerin dışsallaştırılması ile cinsiyet eşitliği sağlanabilir mi?” (Moreno, 2013, 380). Bu soru açık bir şekilde sadece bakım hizmeti alımının toplumsal cinsiyet eşitliği için yeterli bir kriter olamayacağını altını çizmektedir. Fakat aynı zamanda bu tartışma, kadının ev dışında formel bir işte çalışma ihtimali üzerinde etkili olan değişkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakım ve ev işlerinin kadınların istihdamı üzerindeki etkisine bakıldığında bu işlerin kadınların istihdam oranlarını ve katılma biçimlerini olumsuz etkilediği

görülmektedir (Aygüler ve Ayalp, 2018, 8; Yaman, 2011, 57). Evde bakım yardımı bazı kadınların kamusal alandan çekilmesine ortam hazırlamaktadır. Bir katılımcı bakım işinin formel bir işi bırakmasına nasıl sebep olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Devlet şimdi bakım konusunda teşvik ediyor. Diyor sen buna bak ben seni ekonomik olarak destekleyeyim. Şimdi hakikaten bu ekonomik rakam çok komik hele de şu standartlara göre çok komik. Ben çalışan bir kadındım. Ancak bakım için işten ayrılmak zorunda kaldım. Devlet bakım yapacaksa işten çık ben desteklerim diyor. İkisini bir arada idare etmek mümkün değil. Ben üniversite mezunuyum. Yazık günah değil mi emeğime. En azından bir asgari ücret olsa idi ama 1300 TL destek alıyorum. Bu ekonomik desteği de yine babam için harcıyorum, kıyafeti, kuaförü, ilaçları, bezi, yiyecek vs. hastaneye götür getir taksi ücreti vs. Bakım işini yapan başka bir işle uğraşamaz. Düşünüyorum babam vefat ederse ben yeni bir iş bulmakta zorluk çekeceğim 45-50 yaşlarında iş bulmak mümkün değil. Sigortam yatsa ve emeğimin karşılığını alsam bir iş olarak bakacağım gelecek endişelerim de kalmayacak. Nispeten daha güvende olacağım ama bu şekilde kendimin geleceği adına endişeleniyorum.” (Görüşmeci 42 yaşında, üniversite mezunu, babasına bakıyor. Görüşme 08.09.2018 tarihinde saat 15:00’da gerçekleştirilmiştir.)

Evde bakım yardımı her ne kadar bakım hizmeti kapsamında değerlendirilse de kadınlar açısından yetersiz bir ekonomik desteğe dönüşmektedir. Öyle ki görüşmecilerin tamamına yakınının kirada oturdukları için aldıkları yardımı kira, gıda ve bakım malzemesine harcadıkları görülmektedir. Hal böyle olunca bakım işi kadınlar açısından seçenek olmaktan çıkmakta zorunluluğa dönüşmektedir. Bir görüşmeci evde bakım yardımı kapsamında aldığı yardımı nasıl harcadığını şöyle ifade etmektedir:

“Evimiz kiralık, aldığım aylık bize yetmiyor. Buranın kirası 600 TL benim maaş 1300 TL yani geriye kalanla da mutfak masrafı ve çocukların ihtiyaçları. Eskiden ben evde cevaz kırıyordum. Şimdi artık onu da yapamıyorum bir de çocukların okul masrafları da oluyor ona yetmiyor. Bir kuruşunu bile kendim için harcamıyorum. Hepsi ev giderleri, başka gelirimiz yok ki. Bu gelir tabii bize yetmiyor.” (48 yaşında, ilkökul mezunu, eşine bakıyor. Görüşme 30.09.2018 tarihinde saat 15:30’da gerçekleştirilmiştir.)

Evde bakım yardımı uygulaması ailelerin ekonomik durumundan, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden ve refah uygulamalarının yapısından bağımsız bir uygulama olarak düşünülemez. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi evde bakım yardımının kadınlar açısından anlamı sosyal yardıma dönüşmüş durumdadır. Atasü-Topçuğlu’nun (2022, 69) ifade ettiği gibi Türkiye’deki bakım, ailenin görevi olarak ifade edilirken bu durum cinsiyetçi yapıyı desteklemekte ve ülkenin ekonomik yapısı ve özellikleri bağlamında evde bakım yardımı sosyal yardıma erişim için bir araca dönüşmektedir. Bu nedenle bakım işinin bütünsel olarak ele alınması ve bakımla ilgili uygun sosyal politikaların geliştirilebilmesi için hem bakım veren kadınların deneyimlerinden ve ihtiyaçlarından hem de bakım alan bireylerin ihtiyaçlarından faydalanılması gerekmektedir. Esping-Andersen’in belirttiği gibi aile hem refah devletini hem de emek piyasasını etkilerken aynı zamanda bu iki alandan etkilenen bir konumdadır (s. 38). Bu nedenle evde bakım yardımı bu makro tablonun mikro bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ

Bakım ve ev işleri veya genel bir ifadeyle cinsiyete dayalı iş bölümü, toplumun nasıl örgütlendiğini analiz edebileceğimiz önemli bir göstergedir. Son dönemlerde refah devletlerinin geçirdikleri dönüşüm, ulus aşırı bakım zinciri ve evde bakım gibi yeni olgular bakım emeğinin yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bununla ilişkili olarak Türkiye deneyiminde evde bakım işlerini tartışmayı mümkün kılan birkaç izlek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ev işleri ve bakım hizmetlerinin sorumlusunun kadınlar olarak görülmesidir. İkincisi, kültürel olarak ailenin mahrem bir alan olarak görülmesi ve bu nedenle hanede uzun saatler bakım vermenin hem bakım veren hem de bakım talep eden açısından bazı çekinceler barındırması söz konusudur. Üçüncüsü, Türkiye'de sosyoekonomik seviyelere göre bireylerin kurumsal bakıma yönelik algıları, kurumsal bakımdan ve profesyonellerden yararlanmaları farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Son olarak huzurevi veya engelli bakım merkezlerinden kurumsal bakım almanın aile, akrabalar veya toplumsal grup içerisinde itibarsızlaştırılması ve bu merkezlerin engelli ve yaşlıyı görece yalnızlaştırması gibi nedenlerle bakımın aile içinde çözülmesinin tercih edilmesi ile karşı karşıyayız.

Türkiye'de evde bakıma yönelik sosyal politika uygulamalarından biri olan evde bakım yardımı, yaşlı ve engelli bakımı konusunda umut vericidir ancak yaşanan sorunların çözümünde yetersiz kalmakta ve uygulamada yeni sorun alanları üretmektedir. Evde bakım ücreti yoksul ve "ağır engelli" bireylere yönelik bir uygulamadır. Bu uygulama bakıma muhtaç yaşlı ve engelli bireylerin yanı sıra zaten bir iş sahibi olmayan bakım verenler – genellikle kadınlar – için yararlı bir uygulama olarak hizmete sunulmuştur. Ancak uygulama biçimindeki aksaklıklar nedeniyle bir yandan bakım hizmetini daraltarak amatör bir hizmet üretmekte, öte yandan bakımı kadının görevi haline getirerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmektedir.

Bu uygulamanın temel eksiklerinden biri, görece olarak varlıklı ailelerde bakıma muhtaç engelli ve yaşlı bireylerin bakım ihtiyaçlarını görmezden gelmesi, diğeri ise "ağır engelli" tanımı dışında kalan, yatağa mahkûm olmayan ama kişisel ihtiyaçlarını gidermekte zorluk çeken engelli ve yaşlı bireyleri kapsam dışında bırakmasıdır. Böylece evde bakım yardımı, belli kriterlerle sınırlandırılarak dar bir kitleye yardım hizmeti olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte bu uygulamadan yararlanan yaşlı ve engelli bireylerin sorunu da çözülmüş değildir. Çünkü evde bakım uzmanlık, profesyonellik ve ekip çalışması gerektiren bir uygulama olması gerekirken, bakım konusu aile ve akraba üyelerinden sadece birine devredilerek amatör bir bakım hizmeti olarak sunulmaktadır.

Öte yandan, evde bakımın kadınlar tarafından yapılmasının kültürel zeminini sağlayan ataerkil yapı, bakıma dair sosyal politikalarla da pekiştirilmiş olmaktadır. Evde bakım yardımı uygulamasında bakıcı sigortasının bulunmaması, asgari ücretten daha az aylık ücret verilmesi, emeği değersizleştirmekte ve – açık bir şekilde belirtilmese de – bakım verenlerin daha çok ev kadını olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum ülkemizde bakıma muhtaç yaşlı ve engellinin bakım konusunu sosyal politika uygulamalarıyla kadının yükü haline getirmekte, bakımın kadınlaşmasını pekiştirmekte ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir.

Evde bakım uygulamasında yaşanan sıkıntı ve eksikler dikkate alındığında evde bakım yardımı uygulamasının engelli ve yaşlı bakım konusuna tam bir çözüm getirmediği bazı düzenlemelere ve yeniliklere ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu bağlamda, öncelikle evde bakım yardımı uygulamasının sadece "ağır engelli" ve yoksul engellileri değil, ihtiyaçlarını gidermekte zorluk çeken tüm engelli ve yaşlıların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi ve daha geniş bir kitleye ulaştırılması gerekmektedir. Ayrıca, bakım veren kadınların bakım sürecinde karşılaştıkları sorunlarla nasıl baş edebileceklerine dair kapsamlı ve sürekli eğitimlerin düzenlenmesi, sigorta güvencesinin sağlanması,

kendilerini güçlendirecek eğitimlerin ve hizmetlerin verilmesi ve daha da önemlisi hak ettikleri ücreti almalarının sağlanması önem arz etmektedir. Bu öneriler önemli olmakla birlikte bakımın kadının omuzlarından alınması için yeterli değildir. Bu anlamda bakımın, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri çerçevesinde dikkate alınması ve bakım verenin kadın olması gerektiği fikri, toplumsal ve kurumsal anlamda dönüştürülmelidir. Sonuç olarak, kısa vadede evde bakım yardımının bakım sigortası sağlanarak düzenlenmesi, uzun vadede ise evde bakım olgusuna sosyal devlet anlayışıyla, hak temelli, kolektif ekip çalışması ile profesyonel bir istihdam alanı yaratarak daha kapsayıcı bir şekilde uygulama gerekliliği bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2004). *Beden emek tarih diyalektik bir feminizm için*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2024). *Engelli bakım hizmeti*. Erişim Tarihi: 01.01.2024. <https://www.aile.gov.tr/ss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engellibakim-hizmeti/>
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017). *Demans bakım modeli raporu*. Erişim Tarihi: 10.06.2023. <https://www.aile.gov.tr/media/9332/demans-bak%C4%B1m-modeli-proje-kitab%C4%B1.pdf>
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2018). *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi*. Erişim Tarihi: 05.01.2019. <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1623>
- Altuntaş, B. ve Atasü Topcuoğlu, R. (2014). "Engelli hakları, bakım güvencesi ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü çerçevesinde evde bakım hizmeti", *VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*, ss. 307-322.
- Aslan, Ö. (2016). ""Bir bakım manifestosu"na doğru: Jennifer Nedelsky ile "iyi yaşam" üzerine." *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 30, 68-84.
- Atasü-Topcuoğlu, R. (2022). "Gender inequality, the welfare state, disability, and distorted commodification of care in Turkey." *New Perspectives on Turkey*, 66, 61-87.
- Aygüler, E. ve Ayalp M. Ç. (2018). "Türkiye'deki evde bakım aylığı düzenlemesine eleştirel bir yaklaşım." *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 1-22.
- Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik (2006, 30 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 26244). Erişim Tarihi: 05.07.2023 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10546&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasında Dair Yönetmelik (2007, 23 Ekim) *Resmi Gazete* (Sayı: 26679). Erişim Tarihi: 05.07.2023.
- Bora, A. (2016). *Kadınların sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm* (Çev. B. Yılmaz). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Buğra, A. (2012). "Türkiye'nin değişen refah rejimi: neoliberalizm, kültürel muhafazakarlık ve yeniden tanımlanan toplumsal dayanışma." S. Dedeoğlu ve A. Y. Elveren (Ed.), *Türkiye'de refah devleti ve kadın* (s.47-69.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chodorow, N. (1979). *The reproduction of mothering psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press.
- Cohen, R. L., & Wolkowitz, C. (2018). "The feminization of body work." *Gender, Work And Organization*, 25(1), 42-62.
- Da Roit, B., Le Bihan, B., ve Österle, A. (2016) "Cash-for-care benefits." C. Gori, J.-L. Fernández ve R. Wittenberg (Ed.) *Long-term care reforms in OECD countries: Successes and failures* (s. 143-166). University of Bristol, Policy Press.
- Da Roit, B., ve Le Bihan, B. (2010). "Similar and yet so different: cash-for-care in six European countries' long-term care policies." *The Milbank Quarterly*, 88(3), 286-309.

- De Beauvoir, S. (2019). *İkinci cinsiyet olgular ve efsaneler*. (Çev. G. Acar-Sarvan). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Dedeoğlu, S. ve Elveren A. Y. (2012). "Giriş: Türkiye'de toplumsal cinsiyet, toplum ve refah devleti". S. Dedeoğlu ve A. Y. Elveren (Ed.) *Türkiye'de refah devleti ve kadın* (s. 29-45). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delphy, C. (1992). "Baş düşman." G. Savran ve N. Tuna (Ed.) *Kadının görünmeyen emeği: Maddeci bir feminizm üzerine* (s. 71-91). İstanbul, Kardelen Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (2013). "Toplumsal riskler ve refah devletleri." (Çev. B. Yakut-Çakar ve U. B. Balaban). A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.) *Sosyal politika yazıları* (s. 33-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği, (2023, Mayıs 26). *Resmi Gazete* (Sayı: 32202). Erişim Tarihi: 02.02.2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230526-2.htm>
- Gökbayrak, Ş. (2009). "Refah devletinin dönüşümü ve bakım hizmetlerinin görünmez emekçileri göçmen kadınlar." *Çalışma ve Toplum* 2(21), 55-82.
- Graham, H. (2022). "Caring: a labour of love." J. Finch ve D. Groves. *A labour of love: women, work and caring* (s. 13-30). London ve New York: Routledge,.
- Hartmann, H., (2006). *Marksizm'le feminizm'in mutsuz evliliği*. (Çev. G. Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hochschild, A. R. (2003). *The commercialization of Intimate life notes from home and work*. University of California Press.
- Hooyman, N., Kiyak, H.A. ve Kawamoto, K. (2015). *Aging matters: An introduction to social gerontology*. Pearson, Boston.
- Ihlamur Öner, S. G. (2021). "Göçün kadınlaşması ve sosyal refah rejiminin dönüşümü: İtalya örneği." S. G. Ihlamur- Öner ve N. A. Ş. Öner. *Küreselleşme çağında göç* (s. 353-377). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S., Rittersberger-Tılıç, H., ve Çelik, K. (2016). *Bakım sektöründe kayıt-dışı kadın emeğinin farklı aktörleri ve boyutları*. The World Bank.
- Kalınkara, V., & Kalaycı, İ. (2017). "Yaşlıya evde bakım hizmeti veren bireylerde yaşam doyumu, bakım yükü ve tükenmişlik." *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 19-39.
- Karaca, H., Yazıcı, S., ve Korkmaz, N. (2016). "Alzheimer hastası yaşlı bakımının aile üyesi bakıcı kadınlara etkisi." *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 7, 6-12.
- Kaşka, S. (2009) "The new international migration and migrant women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers." K. Kirişçi & A. İçduygu (Ed.). *Land of diverse migrations challenges of emigration and immigration in Turkey* (s.725-792). İstanbul Bilgi University Press.
- Moreno, L. (2013). "'Süper Kadınlar' ve Akdeniz Refahı." A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.). *Sosyal politika yazıları* (s. 375-395). İstanbul İletişim Yayınları.
- Oğlak, S. (2007). *Evde bakım hizmetleri ve bakım sigortası*. İskenderun Belediyesi Kültür Yayınları, İskenderun.
- Oğlak, S. (2016). "Evde Bakımın İhmal Edilen Boyutu: Sosyal Bakım." *Türkiye Klinikleri Journal of Public Health Nursing-Special Topics*, 2(3), 32-37

- Özateş Gelmez, Ö.S. (2015). "Ailevileştirilen bakımın kürek mahkûmları: evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri." *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 7(2), 59-71.
- Özbay, F. (2015). *Dünden bugüne aile, kent ve nüfus*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Özmete, E. ve Hussein, S. (2017). *Türkiye'de yaşlı bakım hizmetleri raporu: Avrupa'dan en iyi uygulama örnekleri ve Türkiye için bir model tasarımı*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Tufan, İ. (2015). *Gerontolojik Müdahale: Türkiye'de neden gereklidir, nasıl olmalıdır?* Erişim Tarihi: 22.04.2019, <http://www.itgevakiftr.com>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). *İstatistiklerle Yaşlılar 2022*. Erişim Tarihi: 05.01.2023, https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_yaslilar_tr.pdf
- Twigg, J. (2004). "The body gender and age: Feminist insights in social gerontology." *Journal of Aging Studies*, 18, 59-73.
- Twigg, J., Wolkowitz, C., Cohen, R. L., ve Nettleton, S. (2011). "Conceptualising body work in health and social care." *Sociology of Health & Illness*, 33(2), 171-188.
- Walby, S. (2016). *Patriyarka kuramı*. (Çev. H. Osmanoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları